

ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

THE RIGHT TO PRIVACY IN THE HISTORY OF UKRAINIAN CONSTITUTIONALISM

Стоматов Е.Г., к.ю.н., доцент, суддя
Комунарський районний суд м. Запоріжжя

Статтю присвячено дослідженню проблем забезпечення конституційного права поваги на приватність особистого і сімейного життя в історико-правовому контексті. Обґрунтовується точка зору про те, що прагнення до індивідуальної свободи є характерною рисою української правової ментальності, а концепція її забезпечення стала основою положень найвищих пам'яток українського права. Розглядається історичний шлях формування конституційного права на приватність, починаючи від Конституції П. Орлика до детального осмислення змісту норм чинної Конституції України. Проаналізовано перші конституційні проекти, в яких закріплюються окремі аспекти права на приватність Михайла Драгоманова та Миколи Міхновського. З'ясовано, що не дивлячись на розбіжності у поглядах на майбутнє української державності, політичні діячі вважали необхідним закріплення окремих складових права на приватність на конституційному рівні. Розглянуто політико-правову думку, втілену в законодавчі ініціативи періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., а також конституційні проекти тогочасних правників (О. Ейхельмана, С. Барана, С. Дністрянського, Т. Галіпи) та встановлені особливості підходів у розумінні та тлумаченні права на приватність особистого і сімейного життя в залежності від тогочасних філософсько-правових уявлень. Розглянуто конституційне законодавство УСРР (УРСР). Підтверджена думка про те, що в перші десятиріччя радянська влада повністю відмовилася від ідеї визнання за людиною її права на приватність особистого і сімейного життя, а починаючи з 1936 р. лише декларувала його в спрощеному розумінні, утім були фактично відсутні будь-які способи його захисту. Оцінено стан розвитку конституційно-правових норм щодо поваги до приватності особистого та сімейного життя людини, зокрема і в умовах воєнного стану.

Ключові слова: приватність особистого та сімейного життя, конфіденційність, український конституціоналізм.

The article is devoted to the study of the problems of ensuring the constitutional right to respect for privacy of personal and family life in the historical and legal context. The author substantiates the view that the desire for individual freedom is a characteristic feature of the Ukrainian legal mentality, and the concept of its ensuring has become the basis for the provisions of the most prominent monuments of Ukrainian law. The author examines the historical path of formation of the constitutional right to privacy, starting from the Constitution of P. Orlyk to a detailed comprehension of the content of the current Constitution of Ukraine. The author analyzes the first constitutional drafts enshrining certain aspects of the right to privacy by Mykhailo Drahomanov and Mykola Mikhnovskiy. It is found that despite the differences in views on the future of Ukrainian statehood, politicians considered it necessary to enshrine certain components of the right to privacy at the constitutional level. The author examines the political and legal thought embodied in the legislative initiatives of the period of national liberation struggle of 1917–1921, as well as the constitutional projects of the lawyers of that time (O. Eichelman, S. Baran, S. Dnistrianskyi, T. Halipa) and identifies the peculiarities of approaches to understanding and interpreting the right to privacy of personal and family life depending on the philosophical and legal concepts of that time. The article analyzes the constitutional legislation of the Ukrainian SSR (Ukrainian SSR). The author confirms the opinion that in the first decades of the Soviet Union the authorities completely abandoned the idea of recognizing the right to privacy of personal and family life, and since 1936 they only declared it in a simplified sense, but there were virtually no means of protecting it. The author assesses the state of development of constitutional and legal norms on respect for the privacy of personal and family life, including under martial law.

Key words: privacy of personal and family life, confidentiality, Ukrainian constitutionalism.

Варто відміти тривалий і складний шлях визнання права на приватність в правовій доктрині України – від осмислення самої ідеї про повагу до приватного життя людини до її трансформації як загально визнаного права на приватність та спроб закріплення його окремих компонентів в проектах Конституцій авторства видатних українських політичних та державних діячів, формального декларування в Конституціях Української Народної Республіки, Гетьманської держави, радянських Конституціях УСРР (УРСР) і, нарешті, закріплення цього права в чинній Конституції та галузевому законодавстві відповідно до міжнародно-правових стандартів.

В теорії й практиці конституціоналізму діяльність органів публічної влади у суворо визначених конституцією і законом межах визнається критерієм неприпустимості свавільного втручання у приватну сферу індивіда визнається. Визначення чітких меж втручання публічної влади у приватне життя особи є одним із структурних елементів конституційної традиції України [1, с. 19, 27].

Сучасні дослідники конституційної нормотворчості 1917–1920 рр. на теренах України пропонують вчитатися «в рядки запроєктованих і ухвалених конституційних актів», адже це – «коріння нашої державності, спадкоємний місток до якого ще треба відбудувати» і ставлять актуальне питання про нинішню оцінку цього надбання та його значимість в сучасному конституціоналізмі [2, с. 4]. Ми поділяємо думку про важливість цієї справи, зокрема в розрізі пошуку оптимальної моделі кримінально-правової охорони права на приватність людини, яка би базувалась на осмисленні надбань історії україн-

ського конституціоналізму в цій сфері в її тісному поєднанні з національними культурними та правовими традиціями, ментальністю української нації та європейськими цінностями. Такий підхід має сприяти ефективній охороні та реалізації права на приватність особистого та сімейного життя в Україні.

Стан дослідження проблеми. Попри доволі значну кількість наукових праць, присвячених проблемам конституційно-правового та галузевого регулювання права на приватне життя (Т. Вислоцька, О. Горпинюк, І. Єдинак, Д. Кондратова, М. Савчин, В. Сєрьогіна, О. Сосніна, А. Хлопова, І. Шатковська та інші), на сьогодні в Україні бракує досліджень, присвячених ретроспективному аналізу становлення цього права на конституційному рівні. Важливість аналізу цього питання є безсумнівною, оскільки саме Конституція формує підвалини (принципи) та порядок правового регулювання реалізації цього права в галузевому законодавстві, визначає межі його охорони та втручання держави в його реалізацію. А порушення вказаного конституційного права є приводом звернення до Європейського суду з прав людини.

Окремим питанням історії правового регулювання права на невтручання в особисте життя присвячені роботи В. Сєрьогіна, який здійснив історичну реконструкцію процесів формування та розвитку права на недоторканність приватного життя (прайвесі) й прийшов до висновку, що власне як конституційне право особи, прайвесі сформувалося наприкінці XIX – на початку XX ст. у межах американської ліберальної політико-правової теорії та практики й стало відповіддю на нові виклики правам

людини, породжені здобутками науково-технічного прогресу та індустріалізації [3, с. 6]. Разом з тим, Україна має свій національний конституційний досвід закріплення, забезпечення та реалізації права на приватне життя, що у науковій літературі висвітлено фрагментарно й потребує подальшого вивчення.

Мета статті полягає у визначенні витоків правових норм про приватність (конфіденційність) особистого і сімейного життя, основних етапів становлення та розвитку національної української конституційно-правової традиції у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення українського конституціоналізму пройшло декілька етапів, зумовлених прийняттям відповідних конституцій, конституційних актів або підготовкою їх проєктів. Маємо декілька запропонованих періодизацій історії українського конституціоналізму, основу яких становлять етапи розвитку національної державності [4; 5]. О. Мироненко виділяє серед етапів «вітчизняну протоконституційну думку» [6]. На думку М. Савчина за протоконституційним етапом слідує три хвилі українського конституціоналізму: перша – від Переяславської Ради 1654 р. до входження українських територій до складу Російської та Австро-Угорської імперій; друга від Кирило-Мефодіївського Братства 1848 р. до кінця ХХ ст.; третя – пов'язана з розпадом СРСР та прийняттям чинної Конституції України [1, с. 87–109]. В межах цієї періодизації простежимо виток, становлення та розвиток норм права на приватність в українському конституціоналізмі, що становить основу (фундамент) для кримінально-правової охорони цього права.

В протоконституційний період важливе значення у формуванні конституційної традиції в українських землях відіграло звичаєве право. Саме через призму вивчення звичаєвого права ми можемо збагнути значення приватності в українській правовій ментальності, яка розуміється як «позначення загального розумового і психічного стану людей, що належать до однієї культури, тим самим надає їм можливість по-своєму сприймати навколишній світ і самих себе, дозволяє висловлювати стійкі психічні риси по відношенню до права і державної влади, які склалися в конкретній правовій культурі» [7, с. 73].

А. Яковлів, вивчаючи історію українського права підкреслив виняткове та характерне для українського народу прагнення до індивідуальної свободи, що дало змогу «втворити значну кількість норм народного звичаєвого права, яким і керувались у громадському й приватному житті». Звичаєве право тривалий час залишалося важливим регулятором суспільних відносин в Україні, а в основі його норм лежали принципи «рівноправності всіх у спільному та прагнення до індивідуальної автономії в приватному житті» [8, с. 236]. Зміст неписаного звичаєвого права зберігся у народних наказах, в них висловлено принцип переваги індивідуального права над спільним, громадським, колективним: «ліпше – моє, неже – ваше»; «гуртове то чортове»; обсяг індивідуального права сформульовано таким чином: «своя хата – своя й правда», «я на своїй такий самий дідиць, як пан на своїм» тощо [8, с. 242].

Традиційно вислів мій дім – це те місце на землі, де я можу і повинен почуватися в цілковитій безпеці приписують англійському юристу XVII ст. Е. Коку (1552–1634), він зустрічається в його праці «Встановлення англійського права». Але, як бачимо, українському праву також була відома ця правова формула, що зберіглася в неписаному звичаєвому праві. Таким чином національна правова традиція розвивалася синхронно з західноєвропейським правом, а концепція забезпечення індивідуальної свободи стала основою положень найважливіших пам'яток українського права – Руської Правди, Литовських статутів та Прав, за якими судиться малоросійський народ [1, с. 74].

Вітчизняна інтелектуальна традиція, має декілька хвиль свого піднесення, серед яких слід виділити рубіж

XVI–XVII століть, епоху українського бароко (вершиною чого є Конституція Пилипа Орлика [1, с. 75], або «Пакти й Конституції законів та вольностей війська Запорозького» [9, с. 277–289]. Можна погодитись з автором передмови до одного з перших в Україні перевидань «Пактів...» С. П. Головатим, що ця Конституція стала природною суспільною рефлексією українського народу, який «віками обстоював на кривавій арені світової історії саму ідею «прав і вольностей» людської особистості» [10, с. 4]. Зміст «Пактів...» 1710 р. чітко розрізняє приватну й публічну сфери, а при вирішенні важливих державних питань перевага залишається за публічними інтересами. Особливо чітко це простежується у пунктах VI, IX, X: «Якщо в незалежних державах дотримуються похвального і корисного для публічної рівноваги порядку, а саме – і під час війни, і в умовах миру збирати *приватні й публічні влади*, обмірковуючи спільне благо батьківщини». Далі автори підкреслюють пріоритетність публічних (державних) інтересів «і коли Ясновельможний Гетьман запропонує публічній раді щось на обміркування, тоді усі без винятку муситимуть з чистим сумлінням, *відкинувши свої й чужі приватні інтереси*, без нечесливої заздрості і жадоби помсти, прийняти правильне рішення, виконання якого жодною мірою не зашкодить Гетьманській честі, не стане публічним тягарем для батьківщини, її розоренням – чого хай не станеться – чи бідною». Приватний інтерес повинен бути відкинутий і при призначенні посадових осіб (пункт X «Пактів...»): «не призначаючи сотників та інших урядників на основі дружніх стосунків і особистої прихильності безвольного голосування всього повіту, але обираючи і не усуваючи від урядів через приватні сутички». Причини переваги публічного над приватним необхідно шукати в конкретно-історичній дійсності тогочасної України, адже основна мета авторів «Пактів...» легітимізація української держави, закріплення її внутрішнього і зовнішнього суверенітету, змусили інтереси держави ставити попереду індивідуального (особистого) приватного інтересу, що був притаманний українському звичаєвому праву.

З першого погляду «Пакти...» орієнтовані на захист державницьких інтересів, однак пункти X та XIV засвідчують, що конституційні процеси мали органічний характер для правової системи України і вони ніяк не виглядають анахронізмом у період, коли Франція ще лише очікувала на зародження своєї славної епохи Просвітництва [1, с. 95], а Сполучені Штати Америки Білля про права. Не зважаючи на те, що у положеннях «Пактів...» відсутнє декларування прав людини, вони надають захист певним особам та верствам населення. Крім того, пункт XIV містить заклик не плутати публічні інтереси з приватними, коли мова йде про захист приватного житла від так званої «підводної повинності на користь почесних осіб та їх супроводу». Цей принцип, про заборону втручатися в приватну оселю без згоди господаря та розмішувати в ній війська на практиці буде закріплено дещо в іншій історичній реальності у 1791 р. в Біллі про права.

Наступна хвиля в історії українського конституціоналізму пов'язана з формуванням численних проєктів майбутньої української державності середини XIX ст. – початку XX ст. Серед таких проєктів особливе місце займає «Проект основ Статуту «Вільна Спілка – «Вольный Союз»» (1884) Михайла Драгоманова [11, с. 121–188], якого визнають фундатором суто української національної конституційної думки, творцем першого конституційного проєкту, який наближався до європейських зразків [7, с. 33]. На думку С. Дністрянського відносно точкою Драгоманівської конституційної концепції є свобода людини, як у французькій революції [12, с. 236]. Дійсно, М. Драгоманов був переконаний, що в умовах тогочасної України, для народу який поневолений іншими націями, боротьба за особисті (індивідуальні) права тісно переплітається з відстоюванням національних прав: «Без свободи особистої

і гуртової (національної) притуплюється дух, марніють сили, взагалі зупиняється людська культура. А найгірше з усього – це неволя слова й думки, бо вона мішає людям гуртуватися і один одного усвідомлювати» [13, с. 4–5]. Більше того, він вважав, що «нічого і доводити, для кожної особи недоторканність її індивідуальних прав набагато суттєвіша за права її впливати, навіть прямо... на хід державних справ». Тому на перше місце у своєму «Проекті...» ставить політичну свободу, під якою розуміє права людини і громадянина, і поряд з «недоторканністю тіла для принизливих покарань» вимагає «недоторканність особи і житла для поліції без судової постанови» та «недоторканність приватних листів і телеграм» при чому ці права мають бути захищені за допомогою як цивільного, так і кримінального позовів проти «службових осіб і установ за незаконне порушення інтересів особи», кожна людина має право на опір незаконним діям урядовців [11, с. 125–126]. М. Драгоманов переконливо доводить, що інститут прав людини це єдиний комплекс, а відсутність будь яких прав не тільки обмежує правовий статус особи, а й негативно впливає на суспільний розвиток [11, с. 48]. Слідом за ним цю думку висловлювали й інші відомі українські суспільно-політичні діячі. Зокрема Іван Франко в своїй праці «Свобода і автономія» (1907) зазначає, що основною метою українців в цей період повинна бути «повна політична воля і рівність кожної людської одиниці, забезпечення її людських прав, а вже на цій основі автономія національності» [14, с. 363].

В 90-х рр. XIX ст. формується інша течія суспільно-політичної думки, яка відкидаючи ідею Михайла Драгоманова про входження України до складу федеративної демократичної Російської держави, пропагує ідею державної самостійності України. Проект Конституції України – «Основного закону Самостійної України – спілки народу українського», складений групою членів Української Народної партії на чолі з Миколою Міхновським (далі Конституція УНП). Не дивлячись на розбіжності у поглядах на майбутнє української державності, М. Міхновський, як і М. Драгоманов, вважав необхідним закріплення права на приватність у нормах Конституції. Він навіть розширив його розуміння, включивши у текст Конституції УНП норми, спрямовані на захист приватних сімейних цінностей. Так, оселя (селитба (господа) визнавалася недоторканою, заборонялось заходити в приватну оселю без згоди господарів, виключення допускались лише на підставі закону, в передбаченій законом формі й тільки від 8 години ранку до 8 години вечері (ст. 17). Окрема стаття закріплювала недоторканість та таємницю листування. Додатковий закон повинен був установити міру та коло суб'єктів, що несуть відповідальність з порушення цієї таємниці (ст. 27). І нарешті, шлюб визнавався «річчю цілком приватною. Ніяка релігія, ніяка влада не може втручатися у шлюбні відносини» (ст. 21). Конституція УНП також передбачила відповідний судовий захист перелічених прав (ст. 29) [15, с. 75–84].

Конституційні ідеї М. Драгоманова та М. Міхновського про право на приватність особистого та сімейного життя знайшли втілення в державотворчій теорії та практиці періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні. Першим конституційним актом у новітній історії Українського державотворення став III Універсал Центральної ради, в якому серед інших свобод були закріплені «недоторканність особи і мешкання» [16, с. 100]. Розвиток ця декларація отримала в Конституції Української Народної Республіки (далі УНР) (Статуті про державний устрій, права і вольності УНР) 1918 р. (далі Конституція УНР). У другому розділі перелічено широкий спектр гарантій прав та свобод громадян України, серед яких «домашнє огнище визнавалося недоторканим», обшуки могли проводитися лише за рішенням суду. У виключних випадках правоохоронні органи могли порушити недоторканість житла, але в такому разі протягом 48 годин повинно було бути

винесено відповідне судове рішення (ст. 15). Також встановлювалася «листова тайна», а «органам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу інакше, як у випадках, законом означених» (ст. 16) [2, с. 73–74].

Демократичні інтелектуальні сили УНР та Західно-української Народної Республіки (дали ЗУНР) залишили ще кілька проєктів Конституції Української держави, а саме: проєкт, підготовлений Урядовою Комісією з розробки Конституції Української держави (1920) (Основний державний закон УНР) (далі Проєкт Урядової комісії) [2, с. 126–148] та індивідуальні проєкти О. Ейхельмана (1921) [2, с. 149–219], (Проєкт Конституції. (Основних державних законів) УНР) С. Барана (1920), (Проєкт Основного Державного Закону «Про устрій Української держави») [16], С. Дністрянського (1920) «Конституція ЗУНР» [17], Т. Галіпи (1919/1920 рр.) «Основні права і обов'язки українських громадян» [18].

Порівняльний аналіз цих проєктів засвідчив, що всі вони закріплювали забезпечення особистої свободи людини, визнавали недоторканність «огнища», «оселі», «житла», таємницю листування. Відмінність, полягала у визнанні цих прав за будь якою особою (Конституції УНП, УНР, проєкт С. Дністрянського) чи лише за громадянином (Проєкт Урядової комісії, проєкти О. Ейхельмана та Т. Галіпа). Вирізнялись проєкти і обсягом конкретизації цього права. Так, проєкти С. Дністрянського та О. Ейхельмана передбачали кримінальну відповідальність за порушення недоторканності житла, а другий з них містив припис про тюремне ув'язнення не менше шести місяців за порушення цього права та уточнений перелік форм комунікацій, зокрема й через телеграмні повідомлення та телефонні розмови. Менше уваги в проєктах цих конституційних актів приділено питанням приватності в сімейному житті.

Більш вузько трактувалось право на приватність в конституційному законодавстві Української держави П. Скоропадського. Зокрема за Законом про Тимчасовий державний устрій України оселя кожного визнавалася недоторканою, а робити обшуки й «ввійми в будинку без згоди його господаря можливо не інакше, як в випадках і порядку, законом визначених» (ст. 17) [2, с. 85]. Однак, ні про право на приватність сімейного життя, ні про таємницю листування в законі мова не йшла.

В більш пізніх конституційних проєктах консервативного крила українського національно-визвольного руху, зокрема в етичному Кодексі Гетьманця проголошувалася відмова від приватного життя особи на користь боротьби за створення Української держави [19]. У середині 70-х рр. минулого століття представники цієї політичної течії розробили конституційні основи Української Держави, і в Конституційному проєкті все ж таки проголосили про недоторканність житла та таємницю листування й кореспонденції [20]. Отже, коли в США вже з'явилися комп'ютери, що активізували та вивели на новий рівень проблему захисту приватності, зокрема персональних даних та іншої конфіденційної інформації, інформаційної безпеки користувачів (в 60-х роках), а в липні 1970-го року на обкладинці «Newsweek» з'явилася дотепно ілюстрована обкладинка, «Чи померла приватність?» [21], українська конституційна ідея у територіальному (знаходилася в еміграції) й у часовому просторах залишалася все ще на початку XX ст.

Ще більш невтішною була ситуація в Україні, що знаходилася у складі СРСР. Український конституціоналізм періоду 1919–1991 рр., пов'язаний з прийняттям чотирьох радянських Конституцій, а саме першої чинної 1919 р., 1929 р., 1937 та 1978 рр., характеризується пануванням єдиної марксистсько-ленінської теорії, що ґрунтувалася на вченні про соціалістичну революцію та диктатуру пролетаріату. Погоджуємося з твердженням М. Савчина про те, що «радянський період скоріше слід розглядати як

відхід від української конституційної традиції, оскільки радянська концепція права була етатистською за своєю природою і суперечила ідеї обмеження владної сваволі та реального забезпечення гарантій прав людини й основоположних свобод, тягlosti української конституційної традиції [1, с. 75]. Радянська влада повністю відмовилася від надбань попереднього періоду у сфері охорони приватності особистого та сімейного життя. Таке становище було зумовлене пануванням концепції пріоритету публічного (державного) стосовно приватного (особистого). У перші роки радянської влади реальних і фактичних гарантій недоторканності приватного життя, житла, комунікацій практично не існувало, причому це стосувалося як конституційного так і галузевого законодавства. Перші українські радянські Конституції 1919 та 1929 рр. не містили норм про право на приватність у будь якій формі [15, с. 175–181; с. 192–207]. Конституційно-правові норми щодо визнання поваги до приватного та сімейного життя людини і громадянина на десятиліття були виключеними із законодавства радянської України.

Починаючи з середини 1930-х рр. особливістю права на приватність особистого та сімейного життя в радянській Україні стає його декларативність. Конституції СРСР 1936 та УРСР 1937 рр. (яка фактично відтворювала зміст першої), задекларували забезпечення недоторканності особи (ст. 127 та 126) та поставили під охорону закону недоторканність житла громадян (ст. 128) й таємницю листування (ст. 127) [22, с. 154–177]. Але одного визнання за людиною невід'ємного і невідчужуваного права на недоторканність приватного життя (та й взагалі будь якого права) недостатньо для його забезпечення. Держава не вправі не тільки довільно втручатися в приватне життя громадян, але зобов'язана захищати його, тобто забезпечувати його недоторканність. А саме в цей час відбувалися довільні, несанкціоновані обшуки в оселях, незаконні арешти, а вторгнення в приватне життя громадян стало буденним явищем.

У подальшому право на приватне життя, як об'єкт конституційної охорони, було дещо розвинуто та задекларовано в Конституціях СРСР та УРСР 1977 та 1978 рр. [22, с. 178–198]. Конституція УРСР знов майже точно повторювала норми Конституції СРСР. Як і в Конституції 1937 р. в них гарантувались недоторканність особи, житла та таємниця листування (ст. 54, 55 Конституції СРСР та ст. 52, 53 Конституції УРСР). Новелою стали відповідні ст. ст. 53 та 51, якими сім'я була поставлена під захист закону та задекларовано державне піклування про родину. А ст. ст. 56 та 54 розширили перелік конституційних прав громадян, включивши до нього, насамперед, охорону особистого життя, а також таємницю не тільки листування, а і телефонних переговорів й телеграфних повідомлень. Здається, що це важливий крок у закріпленні права на конфіденційність приватного та сімейного життя, але дійсно у 1978 р. ми лише досягли рівня українського конституціоналізму початку ХХ ст. в питаннях визнання права на повагу до приватного життя людини.

Процес творення Основного Закону незалежної України супроводжувався низкою суттєвих змін і доповнень до Конституції 1978 р. Для розвитку конституційно-правової традиції щодо права на приватність мають значення «Концепція нової Конституції України» (1991) [23], та два проекти Конституції України 1992 та 1993 рр. [24; 25]. Соціально-економічні та політичні перетворення, що відбулися в 90-х рр. минулого століття, докорінно змінили погляди суспільства на розуміння місця та ролі особистості в державі. Концепція нової Конституції України закріпила загальнометодологічні принципи побудови Основного Закону, центральне місце в ньому зайняла «людина як найвища соціальна цінність, її права і свободи та їх гарантії», а «основним об'єктом конституційного регулювання» проголошено «відносини між громадяни-

ном, державою та суспільством» (п. 2). В Концепції зроблено акцент на тому, що Україна повинна чітко показати прихильність загальноновизнаним нормам міжнародного права та загальнолюдським цінностям. У зв'язку з цим передбачалось закріплення прав людини «які раніше не проголошувалися», зокрема «право на свободу та особисту (фізичну і моральну) недоторканність, право на відшкодування державою шкоди, заподіяно громадянину» (ч. 5, розділ II). У наступні кілька років відбувалися дискусії щодо юридичних форм та змісту закріплення відповідних прав у конституційних нормах, про що говорять конституційні проекти початку 90-х рр. кінця ХХ ст.

Важливою віхою в розвитку права на приватність особистого і сімейного життя стало ухвалення в 1996 р. Конституції України, яка закріпила гарантії недоторканності житла (ст. 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), право на невтручання в особисте і сімейне життя, право знайомитися в органах влади з відомостями про себе та гарантії судового захисту перелічених прав, а також відшкодування матеріальної й моральної шкоди за порушення права невтручання в особисте і сімейне життя та поширення недостовірної інформації (ст. 32) [26]. Прогресивний зміст Конституції України вимагає коригування галузевого законодавства, підсумком конституційно-правової реформи стало внесення відповідних норм у цивільний, кримінальний та інші кодекси. Утім, видається, що і надалі залишається актуальною точка зору В. Тація та Ю. Тодики, що «є підстави вважати, що в Україні тільки йде процес становлення конституціоналізму, який базується на нормах Конституції України 1996 р., напрацюваннях вітчизняних державознавців і політичних діячів» [27, с. 14]. Дійсно, конституційні норми, що формулюють перелік підстав й умов втручання в особисте і сімейне життя, у законах і підзаконних актах розвинені недостатньо, саме вони сьогодні визнаються найбільш вразливими та незахищеними. У 2012 р Конституційний суд України, розтлумачуючи ч. 1 та 2 ст. 32 зазначив, що «перелік даних про особу, які визнаються як конфіденційна інформація, не є вичерпним» та дав роз'яснення щодо вирішення питання про конфіденційну інформацію стосовно особи «яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування, та членів її сім'ї» й наголосив, що вирішення таких питань потребує індивідуального підходу у кожному конкретному випадку. Разом з тим, Конституційний Суд акцентував увагу на тому, що перебування особи на посаді, пов'язаній зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування, передбачає не тільки гарантії захисту прав цієї особи, а й додаткові правові обмеження. Публічний характер як самих органів – суб'єктів владних повноважень, так і їх посадових осіб вимагає оприлюднення певної інформації для формування громадської думки про довіру до влади та підтримку її авторитету у суспільстві [28, с. 14].

Отже визначення чітких підстав та меж втручання в особисте та сімейне життя особи і надалі залишається контраверсійним питанням, з огляду на пошук розумного балансу між дотриманням європейських цінностей поваги до приватного та сімейного життя людини, а з іншого боку, інтересами суспільства та національної безпеки. Утім сучасна інтерпретація конституційних приписів щодо охорони права на приватне та сімейне життя в будь яких сферах життєдіяльності людини є безумовно максимально наближеним до сучасного світового розуміння прайвесі як цінності людини в сучасному суспільстві. Особливо актуалізувалось питання про межі втручання держави в приватне життя під час воєнного стану. З одного боку, правовий режим воєнного стану передбачає контроль засобів зв'язку, перевірку речей, документів, житла тощо, а іншого створює безліч можливостей для зловживань і порушення права особи на конфіденційність.

Висновки. Підсумовуючи історичні етапи конститування права на приватність особистого і сімейного життя в Україні зазначимо, що для української правової ментальності характерною є схильність до індивідуальної свободи, привалювання приватного над суспільним, громадським. Проте, ведучи боротьбу за утворення власної держави українці змушені були приватні інтереси підкорювати публічним (державним), про що свідчать «Пакти...» Пилипа Орлика та Конституційні проекти консервативного крила українського суспільно-політичного руху. Разом з тим український конституціоналізм кінця XIX – початку XX ст. розвивався синхронно з американською ліберальною політико-правовою теорією. Однак, за кардинальними відмінностями суспільно-політичного та державного устрою, превалюванням комуністичної ідеології, насильно впроваджені та насильно підтримува-

ної, тривалий час панівної на теренах України втілити ідеї українських громадських та політичних державних діячів було неможливо. В радянській Україні ідея про право на приватність особистого і сімейного життя взагалі була відкинута на десятиліття назад. Сьогодні Україна продовжує тривалу боротьбу за свою незалежність зі зброєю в руках, відстоюючи право на життя, на ідентичність, на свободу, як нації, так і кожної людини, а з цим і загальносвітові та європейські цінності. І знов актуальними стають слова Михайла Драгоманова, про те що без індивідуальної свободи, не може бути свободи політичної. Тому важливими кроками є сьогодні і будуть надалі створення надійних механізмів забезпечення дотримання та реалізації, захисту та охорони конституційного права людини на приватне і сімейне життя, з чітким визначенням змісту цього права, його складових та меж.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: Монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
2. Конституційні акти України. 1917 – 1920. Невідомі конституції України. Київ : Філософська думка, 1992. 272 с.
3. Серьогін В. О. Конституційне право особи на недоторканість приватного життя (прайвесі): проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02. Харків, 2011. 40 с.
4. Словська І. Є. Український конституціоналізм : етапи становлення і розвитку : дис. канд. юрид. наук, 12.00.02. Київ, 2004. 213 с.
5. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні : навч. посібник. Полтава : «Астрія», 2020. 217 с.
6. Мироненко О. М. Історія Конституції України. Київ : Ін Юре, 1997. 60 с.
7. Клімова Г.П. Правова ментальність : сутність та умови формування. Право та інновації. 2019. № 2 (26). С. 72–77.
8. Яковлів А. Українське право. Історичний нарис. Мюнхен, 1988. С. 236–251.
9. Пакти і Конституції Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / відп. ред. В. А. Смолій ; упорядники М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. Львів : Світ, 2011. 440 с.
10. Конституція Української Гетьманської Держави / передм. С. Головатий; перекл. М. Трофимчук, О. Купрієвич, М. Дольницька. Львів, Київ : Право, 1997. 160 с.
11. Андрусак Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів : Світ, 1998. 192 с.
12. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Прага : Наклад українського університету в Празі, 1923. 380 с.
13. Драгоманов М. Історія політичних думок. Яворів : Самоосвіта, 1933. 56 с.
14. Франко І. Я. Свобода і автономія. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Юрид. кн., 2003. Т. 4. С. 353–363.
15. Історія української Конституції. Упорядн. А. Слюсаренко, М. Томенко. Київ : Українська правнича фундація, 1997. 460 с.
16. Єфремова Н. В. Конституція Української Народної Республіки Степана Барана, як маловідома пам'ятка з історії конституційного права України. *Конституція України: ціннісний вимір 25-річного досвіду державотворення та правотворення*. Тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. Київ : ФОП Кішка І. В. 2021. С. 180–185.
17. Дністрянський С. Конституція Західноукраїнської Народної Республіки. *Юридичні факти в системі правового регулювання*. 36. наук. праць. мат-ли VI міжнар. наук.-практ. конф. Київ: ВД «Дакор», 2015. С. 55–87.
18. Стецюк П. К. Конституційний проект Теодора Галіпа «Основні права і обов'язки українських громадян». *Вісник Львівського університету. Серія Юридична*. Вип. 35, 2000. С. 167–175.
19. З Кодексу Гетьманця. Краєва Організація Союзу Гетьманців-державників у Німеччині. Берлін, Б.д. 4 с.
20. Конституційні основи Української держави у світлі програмових засад Гетьманського руху. Секція публікацій матеріалів політичної думки при Президії Ради Гетьманського Руху. Нью Йорк, 1978. 26 с.
21. Holvast J. History of Privacy. URL: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-642-03315-5_2.pdf
22. Конституції України XVIII – XIX століть : збірник нормативно-правових актів / О. В. Коротюк, О. В. Лавринович. Київ : ОБК, 2022. 510 с.
23. Концепція нової Конституції України від 19 червня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-12#Text>
24. Про проект нової Конституції України. Постанова Верховної Ради України від 01.07.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2525-12#Text>
25. Про проект нової Конституції України. Постанова Верховної Ради України від 08.10.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3494-12#Text>
26. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
27. Конституційно-правові засади становлення української державності / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. Харків : Право, 2003. 328 с.
28. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від 20.01.2012. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#n51>